

Ф.Т. КАМІНСЬКИЙ — ДОСЛІДНИК ПАМ'ЯТОК АНТИЧНОСТІ НИЖНЬОГО ПОБУЖЖЯ

Тридцять років тому трагічно загинув археолог і краєзнавець Миколаївщини Феодосій Тимофійович Камінський. Його життя і праця збіглися з найжорстокішими і найкривавішими подіями ХХ ст.: Першою і Другою світовими та громадянською війнами, сталінсько-беріївськими репресіями та голодоморами.

Ім'я Феодосія Тимофійовича Камінського (1888—1978) сучасним археологам мало відоме, але його археологічна діяльність на початку минулого століття була безпосередньо пов'язана з такими визначними постатями, як Д.І. Яворницький, Б.В. Фармаковський, Т.І. Фармаковська, Л.М. Славін, О.М. Карасьов, О.І. Леві, С.С. Дложевський, М.О. Макаренко, та багатьма іншими.

Уся його наукова діяльність була спрямована на виявлення, охорону, збереження та попереднє вивчення пам'яток археології та старожитностей, на які таке багате пониззя Побужжя.

Ще підлітком Ф.Т. Камінський побував у Єгипті, де археолог Г. Картер звернув його увагу на пам'ятки Давньої Греції. Очевидно, саме це вплинуло на подальші його заняття класичними старожитностями.

Після закінчення реального училища в 1909 р. він став вільним слухачем Петербурзького археологічного інституту. Там Ф.Т. Камінський ознайомився з численними колекція-

ми Ермітажу — матеріальної та духовної культури первісного суспільства, скіфської доби та античного часу.

У 1912 р. на запрошення Д.І. Яворницького — директора Катеринославського музею імені О. Поля, він став співробітником цього музею і брав участь у дослідженнях запорозьких січей.

У 1912—1913 рр. Феодосій Тимофійович працював на розкопках античного міста-держави Херсонес, рештки якого розташовані поблизу м. Севастополь (Нестуля 2000, с. 218—220).

Напередодні Першої світової війни Ф.Т. Камінський увійшов до створеної місцевими органами влади Миколаєва музейної комісії, яка мала прийняти від сім'ї місцевого музичного діяча і мецената Е.П. Францова численну колекцію екземплярів рослинного та тваринного світу, зібрану з усіх куточків нашої планети. Він підготував цю колекцію до експозиції і за дозволом Імператорської археологічної комісії провів низку археологічних досліджень курганів на території Миколаївщини та Херсонщини.

У 1914 р. розпочалась Перша світова війна, на фронтах якої Ф.Т. Камінський дослужився до чину капітана. Револуційні події 1917 р. знищили всі його надії на плідну працю на ниві досліджень старожитностей.

Ф.Т. Камінського арештували за доносом як офіцера царської армії і переправили для допитів до Москви, оскільки білогвардійські війська дуже близько підійшли до Миколаєва. Його допитували на Луб'янці, але він скористався можливістю відвідувати музеї та різні виставки. Після численних вимог громадськості Миколаєва, де його добре знали як збирача старожитностей і відомого бандуриста, бандуру якому подарувала сама Леся Українка, його нарешті виправдали.

У Москві його взяли на посаду співробітника Російського історичного музею, де він наполегливо вивчав і систематизував колекції ольвійських старожитностей, а згодом працював над вивченням античних пам'яток у Рум'янцевському музеї (ДАМО, ф. 5859, оп. 2, спр. 2242, арк. 3—47).

Зважаючи на те, що фахівців із музейної справи й археології після 1917 р. майже не залишилось, у 1921 р. Ф.Т. Камінського як фахівця-

археолога направили спеціалізуватися в галузі музейної справи і наукових досліджень стародавніх пам'яток півдня та України (Архів МКМ, удостоверение, с. 1).

З березня 1921 р. до лютого 1922 р. Ф.Т. Камінський обійма посаду хранителя Миколаївського історико-археологічного музею і був членом міської музейної ради. Водночас він завідував сектором музейно-екскурсійної роботи Миколаївської політпросвіти (Архів МКМ, удостоверение, с. 2). 21 жовтня 1921 р. на засіданні музейної ради під час розгляду постанови Раднаркому УСРР від 13 вересня того ж року «Про охорону залишків старогрецького міста Ольвії» вирішувалося питання про клопотання в центрі щодо повернення Миколаївському історико-археологічному музею всіх ольвійських старожитностей, розкопаних з 1917 р., створення музею на території самої Ольвії, тому що повна картина ольвійської культури має бути представлена і сконцентрована в одному місці — в Миколаєві (ДАМО, Ф. Р-99, оп. 1, спр. 752, арк. 21).

У грудні 1921 р. Ф.Т. Камінський звітував на засіданні музейної ради про відвідання Ольвії й просив «довести до сведения Главной коллегии Губнаробраза и с. Парутино о прекращении заселения предместья Ольвии» (ДАМО, Ф. Р-99, оп. 1, спр. 752, арк. 21). 31 травня 1924 р. Ольвію було оголошено національним надбанням України і передано у відання наукового комітету Наркомпросу УСРР. Уповноваженим цього комітету з розкопок в Ольвії став директор Одеського археологічного музею С.С. Дложевський, а вечним хранителем Ольвії — Ф.Т. Камінський.

У лютому 1922 р. місцева влада запросила Ф.Т. Камінського обійняти посаду завідувача Миколаївського історико-археологічного музею. Крім того, він був головою президії Миколаївського наукового товариства і членом Одеської комісії краєзнавства при ВУАН (Всеукраїнській Академії наук), завідувачем етнографічної секції у тому самому товаристві й членом екскурсійного бюро при Миколаївському відділі спілки «Всероботпрос» (Архів НКМ, удостоверение, с. 3).

У 1924—1929 рр. (у 1929 р. Ф.Т. Каменського знову було заарештовано і репресовано, до 1945 р. він перебував у концтаборах сталінсько-берієвського режиму) вчений працював директором Миколаївського історико-археологічного музею. Крім адміністративної роботи, йому вдалося відкрити нові, не відомі раніше, а також дослідити окремі відкриті й лише згадані у науковій літературі пам'ятки античності. Завдяки цьому фонди археології музею поповнилися значною кількістю експонатів (ДАМО, Ф. Р-161, оп. 1, спр. 601, арк. 344—351). Ф.Т. Ка-

мінській був прихильником комплексного вивчення пам'яток археології. У цьому питанні значний вплив на нього справила методика польових досліджень пам'яток античності, розроблена і застосована відомим археологом-античником академіком Б.В. Фармаковським, який ще на переломі століть започаткував практику розкопок, зокрема в Ольвії, широкою площею та пошарово, що дало вітчизняній археології небачені результати. В подальшому під час розкопок античних пам'яток така методика виправдала себе і в закордонній археології (Фармаковская 1988, с. 154—155).

Особливу увагу Ф.Т. Камінський приділяв співпраці з ольвійською експедицією, очолюваною Б.В. Фармаковським, а також збереженню Ольвії — унікальної пам'ятки, що має світове значення. Завдяки дару наукового передбачення Б.В. Фармаковський визнавав, що вивчення старогрецьких колоній Північного Причорномор'я важливе не лише тому, що вони постачали хліб і продукти харчування Стародавній Греції, а й тому, що «северное побережье Понта играло всегда решающую роль в исконном споре за первенство древнего мира между двумя его половинами — западной и восточной. Эти области всегда были тылом, который питал армии, боровшиеся за гегемонию в странах Востока. Кто владел этим тылом или кто там пользовался преобладающим влиянием, за ним и бывали победы в борьбе. Вот в чем была важность греческих колоний Понта и вот почему судьба их связывает с судьбами всего древнего мира» (Фармаковская 1988, с. 182—189).

Співпраця з Б.В. Фармаковським збагачувала знання й досвід Ф.Т. Камінського, давала змогу щороку брати участь зі співробітниками музею у розкопках Ольвії, систематизувати й описувати знахідки, вести польові щоденники і польові креслення ольвійських пам'яток, а після закінчення розкопок надсилати наукові звіти про дослідження Ольвії експедиціями Миколаївського історико-археологічного музею до Інституту матеріальної культури АН України (ДАМО, Ф. Р-161, оп. 1, спр. 787, арк. 5).

І хоча хронологію пам'яток археології в 1920-х рр. лише розробляли, в експозиції Миколаївського історико-археологічного музею вже чітко було визначено головні етапи історії людства. Найважливіше місце в ній було відведено старожитностям античного часу. В музеї під експозицію відвели спеціальний зал для експонатів Ольвії, який згодом було названо на честь видатного дослідника античності Б.В. Фармаковського (ДАМО, Ф. Р-161, оп. 1, спр. 628, арк. 213—214).

Відкриттю і попередньому вивченню пам'яток античного часу Миколаївщини, поряд

із дослідженням ольвійських старожитностей, Ф.Т. Камінський надавав особливого значення. Спираючись лише на згадки про випадкові знахідки, можливі місця розселення стародавніх греків уздовж берегів Бузького лиману і гіпотези вчених-античників, Ф.Т. Камінський почав планомірно і наполегливо перевіряти згадані пункти. Разом із перевіркою можливих місць розташування старогрецьких поселень він відкрив нові рештки поселень і городищ (ДАМО, Ф. Р-161, оп. 1, спр. 465, арк. 21—23).

У 1920-х рр. на території Миколаєва розгорнулось будівництво промислових, господарських та інших об'єктів, до зони яких потрапляли пам'ятки античного часу. Спостереження за їх станом вів Ф.Т. Камінський. Пам'ятаючи про дослідження у 1912 р. В.І. Гошкевичем поселення та могильника античного часу на території міжнародної пристані, що тоді будували, Ф.Т. Камінський приділив цій місцевості особливу увагу. Постійні спостереження й охоронні розкопки Ф.Т. Камінський вів і під час земляних робіт на теренах комерційного (торговельного) порту, спорудження нового елеватора, будівництва клубу водників. Ці спостереження, охоронні розкопки та збирання підйомного матеріалу зі зруйнованих культурних шарів пам'яток припали на 1925—1929 рр. (Лагута 1926, с. 20).

У 1925—1927 рр. біля Миколаївського яхт-клубу Ф.Т. Камінський із працівниками музею розкопав три поховання античного часу, два з них — у кам'яних скринях. Кістяки лежали впростано на спині головою на захід. Положення скелетів вдалося простежити лише у двох похованнях. Третє поховання було зруйновано земляними роботами. З поховального інвентарю знайдено сіроглиняне, вкрите поганої якості лаком блюдечко, червонолакове блюдо, тарілку, глечик із високим вузьким горлом, два бронзові наручні браслети і бронзову фібулу-застібку. Ці поховання попередньо було датовано Ф.Т. Камінським II—III ст., що практично відповідало прийнятому в світовій античній археології датуванню. Матеріали з цих поховань зберігалися у фондах Миколаївського краєзнавчого музею (Фабрициус 1951, с. 72—73).

Слід пам'ятати, що в часи, коли жив і працював Ф.Т. Камінський, не було розвинених засобів пересування. Значні відстані доводилося долати або пішки, або гужовим транспортом, що створювало певні труднощі й звужувало райони виявлення пам'яток античності.

Виявлення і попереднє дослідження пам'яток здійснювали вздовж лівобережжя Бузького лиману (від м. Миколаїв до м. Станіслав Херсонської обл.) та його правого берега (від м. Миколаїв до м. Очаків). Деякі з пам'яток були вже

відкриті й відомі з небагатьох писемних джерел та завдяки випадковим знахідкам чи розкопкам. До таких пам'яток, наприклад, можна віднести поселення і некрополь, розташовані на території маєтку М.М. Аркаса в с. Стара Богданівка. Під час проведення земляних робіт у цьому маєтку селяни знаходили деякі античні речі, які з часом потрапили до родини Аркасів. Після смерті М.М. Аркаса його родина передала ці речі на збереження до Херсонського археологічного музею (Миколаївський історико-археологічний музей почав працювати лише з грудня 1913 р.) (Гошкевич 1915, с. 17—21). Як уже згадувалося, директор Херсонського археологічного музею В.І. Гошкевич частково дослідив поселення і некрополь на території міжнародної пристані у м. Миколаїв та старогрецьке поселення на мисі між Сосицьким та Березанським лиманами, згодом назване Одесосом (Гошкевич 1914, с. 6—7; Гошкевич 1916, с. 1—6).

Слід зазначити, що прибережні простори Миколаївщини в ті часи не розорювали через брак необхідної техніки, і знайти пам'ятки археології, зокрема й античності, було нелегко. Лише в 1930—1950 рр. із запровадженням оранки земель Миколаївщини було зроблено широкомасштабні відкриття і дослідження пам'яток археології різних часів, у тому числі античних.

Ф.Т. Камінський почав обстежувати лівобережжя Бузького лиману ще у 1923 р. з Поповою балки у м. Миколаїв (городище біля міжнародної пристані), і робив це щороку. Пам'ятка була розташована на високому мисі, утвореному берегом лиману і Поповою балкою на південно-західній околиці міста на площі 3—5 га. Потужність культурного шару коливалась від 0,9 до 1,2 м. У берегових урвищах простежувалися обриси котлованів землянок та господарчих ям, рештки стародавніх кам'яних мурувань. Городище не збереглося, його культурні рештки ліквідовано. Значна частина зібраних знахідок — це уламки хіоських амфор, чорнолакового аттичного, родоського та іонійського, а також ліпного посуду VI ст. до н. е. — II ст. н. е. Площу і межі поселень античного часу, відкритих на території Миколаєва, визначити не вдалося через розширення міського будівництва. До решток таких поселень належать пункти у комерційному (торговельному) порту, біля клубу водників, на території заводу імені 61 комунара. За керамічними знахідками ці пам'ятки можна датувати часом існування Ольвії.

Інші античні пам'ятки лівобережжя Бузького лиману Ф.Т. Камінський виявив біля Широкої балки, Сіверського маяка, поблизу селищ Кисляківка, Єфимівка (тепер с. Лимани), Скельки, Лупарев, Олександрівка, Бубликової

балки (колишній хутір Пижа), мисів Пугача та Семенів Ріг, м. Станіслав.

На правобережжі Бузького лиману пам'ятки античного часу було відкрито або перевірено біля селищ Варварівка, Велика Корениха, Мала Корениха, Нова та Стара Богданівка, Аджиголу, Сари—Комиші, Козирки, Катиліна, маяка Дідова Хата, хуторів Топчія (Радсад) та Чортуватого.

На початку 1926 р. Ф.Т. Камінський склав першу археологічну карту Нижнього Побужжя з населеними пунктами, біля яких було виявлено й попередньо обстежено пам'ятки античності.

Ця карта, як і результати досліджень В.І. Гошкевича, лягли в основу монографії І.В. Фабриціус (Фабрициус 1951, с. 72—73). На основі досліджень Ф.Т. Камінського та інших археологів Інститут археології НАН України у 1990 р. видав повномасштабну карту всіх будь-коли виявлених і хоч якоюсь мірою досліджених пам'яток античного часу в Нижньому Побужжі. У цій монографії відзначено всі відкриття, зроблені Ф.Т. Камінським та його ініціативним гуртком «Друзі музею», що діяв у 1920-х рр. (Крыжицкий и др. 1990, с. 4, 35, 38, 39, 60, 64, 128).

Дослідження пам'яток античності, проведені згодом ольвійською експедицією Інституту

археології НАН України і Миколаївським краєзнавчим музеєм, охоплюють широкий діапазон часу існування цих пам'яток — з VI ст. до н. е. до II—III ст. н. е. Зрозуміло, що розвиток їх тривав нерівномірно і мусив обмежуватися різними періодами існування. Однак, як показали дослідження, усі ці городища, поселення й садиби входили до округи Ольвії, були її поживним середовищем та артеріальною системою, на яку більш-менш постійно тиснули войовничі кочові племена.

Ф.Т. Камінський зробив свій посильний внесок у розвиток античної археології. Він уперше ввів у науковий обіг матеріали з відкритих пам'яток античного часу, не відомих науці, на основі яких згодом було проведено широкомасштабні дослідження: у с. Варварівка (1939 р.), біля маяка Дідова Хата (з 1951 р. дотепер), біля с. Лимани (1980 р.) та ін. (Синіцин 1959, с. 113—133; Штительман 1956, с. 255—272; Рубан 1978, с. 32—36; Ратнер 1965, с. 35—39).

Феодосій Тимофійович, досліджуючи пам'ятки античності Нижнього Побужжя, багато з них зафіксував уперше, розширив терени їх поширення та став першим дослідником-першовідкривачем низки пам'яток хори Ольвії.

Гошкевич В.И. Древнее кладбище и городище в Николаеве. Летопись музея за 1912 год. — Херсон, 1914.

Гошкевич В.И. Дар семьи Н.Н. Аркаса. Летопись музея за 1913 год. — Херсон, 1915.

Гошкевич В.И. Где был древний Одесс? — Окр. відб. — Херсон, 1916.

Камінський Ф.Т. Звіт про діяльність Миколаївського державного історико-археологічного музею за III квартал 1926—1927 року // ДАМО. — Ф. Р-161. — Оп. 1. — Спр. 628. — Арк. 213—214.

Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта) — К., 1990.

Лагута М.Д. Историчні місця, пам'ятки старовини і мистецтва на Миколаївщині // Николаевщина. Краеведческий сборник. — Николаев, 1926. — с. 14; ДАМО. — Ф. Р-161. — Оп. 1. — Спр. 256. — Арк. 94.

Нестуля О.О. Феодосій Камінський // Реабілітовані історією. Масові репресії на Миколаївщині в 1920—1950 роки. — Миколаїв, 2000. — С. 218—220.

Ратнер И.Д. Послевоенные археологические исследования Херсонского музея // КСОГАМ. — 1965. — С. 35—39.

Рубан В.В. Комплекс памятников античного времени в урочище Дидова Хата на Бугском лимане // КСИА АН СССР. — 1978. — Вып. 165. — С. 32—36.

Синіцин М.С. Поселення в с. Варварівка за розкопками 1938 р. // Праці ОДУ. Сер. іст. наук. — 1959. — **149**, Вип. 7, № 1. — С. 113—133.

Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. — К., 1951. .

Фармаковская Т.И. Борис Владимирович Фармаковский. — К., 1988.

Штительман Ф.М. Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // МИА. — 1956. — № 50. — С. 255—272.

Одержано 14.08.2008